

V. Mikecin nas također upozorava na knjigu Ernesta Grassija »Humanizam i marksizam«, na Adama Schaffa, poljskog filozofa, na Jacquesa Monoda, na De Michelija, pod naslovom »O nekim priložima sociologiji spoznaje i umjetnosti«, a knjiga završava osvrtom na »Sovjetske rasprave o estetici, marksizmu i povijesti filozofije«. Umjesto zaključka citirajmo samog autora: »Ono što je simptomatično jest da nekadašnji lov na vještice zbog — revizionizma — teško iščezava, jadan Karl Marx dok ga budu štitili ti pretorijanci dijamata!« (str 313). A doprinos tih rasprava rušenje je dogmatskog duha u nama i oko nas.

Zlata Knezović

RADNIČKI POKRET I FEMINIZAM. Izvještaji iz četrnaest zemalja. Ernest Borneman (urednik), Frankfurt/M—Berlin—Wien, 1982, 2595 str.

Ovaj je zbornik rezultat rada 14. međunarodnog skupa historičara radničkog pokreta, održanog u Linzu. Odabrani prilozi prate nastanak socijalističkog ženskog pokreta u 12 zemalja Evrope,¹ Sovjetskom Savezu i Japanu. Neki prilozi analiziraju odnos tzv.² građanskog spram tzv. proleterskog ženskog pokreta, položaj žena u sindikatima, politiku prema ženama u radničkim partijama i stupanj postignute emancipacije radnika u danim zemljama.

¹ To su prilozi o ovim zemljama:

Njemačka — O politici KPNj prema ženama i o ulozi žena u komunističkom pokretu Njemačke (Hans-Jürgen Arendt) Žene i radnički pokret u Njemačkoj, 1914—1938 (Atina Grossman i Elisabeth Meyer-Renschhausen).

Švicarska — Švicarski sindikalni savez 1905—1909. i njegova sekretarica Margarethe Faas (Monika Studer).

Austrija — Žena u socijalističkom pokretu Austrije 1900—1938 (Hertha Firnberg).

Adelheid Popp: nade i razočaranja (Murielle Martiny).

Mađarska — Držanje Socijaldemokratske partije Mađarske prema radnicima, 1890—1914 (Magda Aranyossi i Tibor Erenyi).

Danska — O pitanju samostalnog organiziranja socijalistkinja, pokazano na primjeru Socijaldemokratske partije Danske 1871—1939 (Drude Dahlerup).

Nizozemska — Pregled ženskog i radničkog pokreta u Nizozemskoj do 1940 (Wantje Fritschy, Floor van Gelder, Ger Harmsen).

Luxemburg — Žena u radničkom pokretu Luxemburga 1900—1939 (Lydie Schmitt). Kratka skica ženskog pitanja u radničkom pokretu Luxemburga 1903—1939 (Janine Wehenkel-Frisch).

Francuska — Komunistička partija Francuske i žensko pitanje 1920—1939 (Jean-Louis Robert).

Španjolska — O položaju radnica u Španjolskoj 1900—1930 (Pilar Gonzalez-Martinez).

Jugoslavija — Uloga žena u radničkom pokretu Jugoslavije do 1939 (Uroš Nedimović).

Bugarska — Nastanak i razvoj socijaldemokratskog ženskog pokreta u Bugarskoj u godinama 1905—1919 (Petra Radenkova).

Poljska — Žena u radničkom pokretu Poljske 1900—1939 (Irena Kobderowa).

SSSR — Rješavanje ženskog pitanja u SSSR-u 1917—1939 (I. S. Kulikova).

Japan — Žena u japanskom radničkom pokretu 1900—1935 (Takeshi Tsukamoto).

² U svom uvodnom radu E. Borneman se služi tim uvjetnim određenjem, dok u tekstu termin feminizma gotovo ni ne upotrebljava, niti ga izrijeком izjednačava s građanskim ženskim pokretom (bürgerliche Frauenbewegung).

Urednik Ernest Borneman³ u svom Predgovoru (str. 7—42) nastoji čitaoca uputiti u prve organizirane političke akcije žena (počevši od sudjelovanja žena u francuskoj revoluciji), te podastrijeti marksistički intoniranu teorijsku podlogu za proučavanje ženskih pokreta, koja će objediniti specifična iskustva pojedinih zemalja opisana u prilogima koji slijede. Prema njegovim riječima, cilj je uvodne studije da uđe u trag historijskim razlozima razvoja organiziranog ženskog pokreta, da objasni nastanak zasebnih ženskih pokreta u okvirima građanstva i proletarijata, te da iz toga izvede sličnosti i razlike obaju pokreta na temelju njihovih društvenih i ekonomskih uzroka.

Oba krila ženskog pokreta posljedica su propadanja srednjovjekovne obitelji, koja je, usprkos društvenim razlikama između bogatih i siromašnih, ipak jedinstvena forma zajedničkog života i proizvodnje. Žene raznih slojeva feudalnog društva imale su više zajedničkog od žena u građanskom društvu: u izvjesnom su stupnju sudjelovale u proizvodnom radu (zastupljene su u cehovima, čak i na rukovodećim položajima) i bez obzira na životnu dob ostvarivale su funkciju u obitelji, koja je izgubljena uvođenjem anonimnog, industrijskog rada za koji je karakteristično razdvajanje kućnog, »neproizvodnog«, od proizvodnog rada. I dok je proleterski ženski pokret odgovor radnica na tvornički rad, građanski ženski pokret odgovor je građanki na industrijalizaciju i profite koje ona omogućuje. Objema pokretima, prema Bornemanu, od samog njihova nastanka inherentan je konflikt. Stoga je bitno istražiti uzroke rascijepljenosti ženskog pokreta koji se nikada nije očitovao kao jedinstveni fenomen, a to će biti ostvarivo tek kada loše dokumentirana historija proleterskog ženskog pokreta bude stavljena u odnos s djelima⁴ građanskih historičara o građanskom ženskom pokretu.

Govoreći o korijenima građanskog ženskog pokreta, Borneman se vraća u vrijeme francuske revolucije, kada je Olympe de Gouges objelodanila »Deklaraciju o pravima žena« (Deklaration des Droits des Femmes, 1789. god.), u kojoj se prvi put u povijesti zapadne civilizacije zahtijeva ravnopravnost spolova. U tom historijskom previranju sudjelovale su i građanske žene (one osnivaju ženske revolucionarne klubove, formiraju oružani bataljon za borbu protiv rojalista 1790), i proleterke (Parižanke, tekstilne radnice Lyona i Bordeauxa). No, postulirana načela »Slobode, jednakosti i bratstva« nisu se protekla i na žene, i brutalno ugušena svibanjska pobuna žena u Parizu 1795. označila je kraj prve epohe ženskog pokreta u građanskom društvu.

Proleterski je ženski pokret nastao već u 18. stoljeću, kada samo u Bruxellesu ima oko 30.000 žena radnica u tvornicama tekstila, i 15.000 u industriji čipke. Flandrija i Lyon prvi su centri u kojima se javlja proleterski ženski pokret. Za njega je, kako ističe Borneman, karakteristično da se u svojim programima ne razlikuje od zahtjeva muškog dijela proletarijata. Štoviše, kako je moguće razaz-

³ Prof. dr E. Borneman, austrijski znanstvenik, autor je veoma poznate i mnogo prevedene studije »Das Patriarchat — Ursprung und Zukunft unseres Gesellschaftssystems«, S. Fischer-Verlag, Frankfurt 1975, u kojoj octava povijest »historijskog poraza ženskog spola«.

⁴ Da se ne stekne pogrešan dojam o njihovoj brojnosti, valja reći da je ekspanzija historiografskih analiza ženskih pokreta uslijedila tek samom njihovom obnovom u toku 1960-ih i 70-ih godina, što je pogodovalo da organizirana aktivnost žena dođe u fokus akademskog interesa.

nati iz brojnih historijskih situacija, i kada potonji ublažavaju svoje ciljeve, žene ostaju na prvobitnim revolucionarnim pozicijama.

Kada daje pregled proleterskog ženskog pokreta u Francuskoj (str. 16—20), autor se osvrće na vrstu »proleterskog antifeminizma«, pojave uvjetovane ugroženošću muške radne snage jeftinim ženskim radom. Flora Tristan (1903—1844), prvi ideolog proleterskoga ženskog pokreta u djelu »Radnički savez« (»L' Union ouvrière«, 1843), koje je »po jasnoći, viziji i prodornosti« (str. 18) jedino moguće usporediti s »Komunističkim manifestom«, prva je upozorila na tu opasnost antagonizma unutar proletarijata. I Prva socijalistička internacionala, u čijem je Generalnom savjetu sjedila i jedna žena, Harriett Law, uočila je opasnost od »spolnog raskola« unutar radničkog pokreta. Otpuštanjem muške radne snage, njen je bijes upravljen protiv zapošljavanja žena, a ne protiv poslodavaca. Bilo je sindikata koji su žene nazivali »prljavim konkurentima«, dok su drugi išli tako daleko da zahtijevaju zabranu ženskog rada uopće. Prva je internacionala energično stala iza stava F. Tristan da »jedino onaj tko je prošao kroz proces najamnog rada može da mu sudi« (str. 19), a radovi Engelsa i Bebela jasno izražavaju svijest o potrebi borbe protiv neprijateljstva uperenog na žene u radničkom pokretu.

Analizirajući proleterski ženski pokret u zemljama njemačkog govornog područja (str. 20—26), Borneman naglašava njegovo zaostajanje u organizacionom i masovnom pogledu iza francuskog. Jedan je od glavnih razloga tome postojanje pruskog zakona koji »ženama i duševnim bolesnicima« ne dozvoljava učlanjivanje u političke saveze. Time je ženski pokret osuđen ili na ilegalu (proleterski) ili na političku sterilnost (građanski). Kada 1908. dolazi do promjene tog zakona pod pritiskom Socijaldemokratske partije Njemačke, oba krila ženskog pokreta već su bila toliko odalečena da među njima nije moglo biti dodirnih točaka ni dijaloga. Tek u toku posljednje dekade 19. stoljeća došlo je do konsolidacije ženskog radničkog pokreta. Javlja se niz značajnih teorijskih rasprava Emme Ihrerer, Line Morgenstern, Lily Braun i Clare Zetkin. Djelo »Sadašnji trenutak pitanja radnica i ženskog pitanja« C. Zetkin (1889) imalo je ispuniti funkciju sličnu radovima F. Tristan u Francuskoj. Godine 1891. ona osniva socijaldemokratski ženski list »Jednakost« (Gleichheit), koji je sve do 1917. najvažniji organ ženskog proleterskog pokreta Njemačke. Pišući o razlozima nepostojanja dijaloga između građanskog i proleterskog ženskog pokreta u Njemačkoj, zemlji u kojoj nije bilo građanske revolucije, Zetkinova to argumentira činjenicom da »proleterski ženski pokret nikada ne može biti napredniji od građanstva, protiv kojeg se okreće, te da zato historija njemačkih radnica ukazuje na političku nazadnost njemačkog građanstva« (str. 23).

Transformacijom Socijaldemokratske partije od revolucionarne radničke partije Marxa, Engelsa, Bebela i dr., u reformističku, došlo je do udaljavanja vodećih žena — C. Zetkin, Käthe Duncken, Ottilie Baader, Luise Zietz. Dok uoči prvoga svjetskog rata žene zahtijevaju solidarnost radnica protiv rata, Socijaldemokratska partija glasa za rat, osim žena nazočnih u njezinoj parlamentarnoj frakciji. Rat je raskrinkao dvoiličnost poslodavaca: kada je nedostajala radna snaga više nije bilo ni »preteških/opasnih« zanimanja za žene. Žene su na svim poslovima zamijenile muškarce, što je potvrdilo klasnu, a ne spolnu prirodu diskriminiranja žena u radnom procesu. Ni jedan njemački sindikat nije tada ustao u obranu ženskih prava u okvirima tarifnih ugovora, stečenih u mirnodopskim uvjetima. Članice Socijaldemokratske partije su zbog postavljanja tih zahtjeva

okarakteriziranih kao »lijevo skretanje« udaljene iz partije. Dugotrajna borba žena u radničkom pokretu u Njemačkoj rezultirala je jasno teorijski postavljenim načelima, koja, uz ostalo, ističu:

— tek kada i žene i muškarci podjednako uđu u procese najamnog i kućnog rada, žene mogu steći svijest koju je muškarac stekao u toku stoljeća rada van kuće; razbijanje građanskog koncepta obitelji preduvjet je emancipacije oba spola;

— oslobođenje žene može uslijediti tek kao oslobođenje radničke klase, kao posljedica zajedničkog sudjelovanja u djelovanju partija i sindikata;

— ne postoji emancipacija žene kao takva, postoji samo emancipacija od oblika spolnog ponašanja koji su nametnuti za oba spola razvojem društvenih klasa i njima primjerenim oblicima autoritarnosti; dokončanjem klasne borbe dokončat će se i borba spolova;

— valja pozdraviti i poduprijeti reforme za koje se zalaže građanski ženski pokret, no proleterke se žene moraju čuvati iluzije da je reforme moguće izjednačiti s oslobođenjem; smisao tih reformi može biti tek u širenju svijesti žena;

— rezultat takvog osvještavanja je osmišljenje takvog društvenog uređenja koje može postati ostvarljivom alternativom građanskom društvu.

Dajući usporednu analizu građanskog i proleterkog pokreta, Borneman klasificira bitne točke njihova razmimoilaženja. Dok prvi zahtijeva slobodu unutar građanskog društva (na temelju povjerenja u njegove institucionalne mehanizme — pravni, izborni i parlamentarni sistem), proleterki ženski pokret bori se za slobodu od građanskog društva. Uključivanje u radni proces za građanke je pravo koje žele izboriti a za proleterke pitanje ekonomske prinude. Zahtjevi građanki izražavaju se u pravnim pojmovima na »moralističkoj« platformi, a proleterki u ekonomskim kategorijama i na političkoj platformi. Jedne se bore za izjednačavanje u privilegijama s muškarcima vlastite klase, dok se druge bore protiv privilegija uopće. Jedan je od osnovnih zahtjeva građanskog pokreta pravo na obrazovanje, no ono se temelji na eksploataciji radnica — »financirano« je njihovim radom. Zahtjevi obaju pokreta najviše se približavaju u pitanju zahtjeva za pravo glasa, no proleterki ženski pokret upozorava da je to tek prva stepenica uspona žene iz feudalnog poretka u građansko društvo, a ne pobjeda ženskih zahtjeva. Argument u prilog toj tvrdnji jest činjenica da je pravo glasa proizvod posjedničke klase, zapravo legitimirano pravom posjedovanja (tako su npr. žene u SAD od samog osnutka države imale pravo glasa ukoliko su zadovoljile vrlo strog imovinski cenzus).

Protežući svoju argumentaciju i na suvremenu situaciju u ženskim pokretima, autor na žalost umjesto da razvije započetu teorijsku liniju razmišljanja pribjegava grubim simplifikacijama, pa je moguće pročitati tvrdnju poput ove da je građanski ženski pokret od ekonomskih i socijalnih zahtjeva reduciran na čisto seksualne, te ga ocjenjuje kao »sveobuhvatno biologističko tumačenje patrijarhata« (str. 37). Uz mnoge protudokaze koje bismo mogli navesti, a nužni su za analizu tako složenog i proturječnog društvenog pokreta kakav je suvremeni (neofeministički) ženski pokret/pokreti u svijetu, valja skrenuti pažnju da postoje brojni radovi koji analiziraju simboličko ustrojstvo patrijarhata, kao temelja kulture i mišljenja zapadne civilizacije.

Ocjenjujući ovaj zbornik kao cjelinu treba imati u vidu da je obilje historiografskog materijala o temi kakva je ova nametnulo nužnost postavljanja vremenske granice do 1939. godine (izbijanje drugoga svjetskog rata). Očita je potreba za drugim dijelom zbornika takvog tipa, koji bi nastavio istraživati istu problematiku i nakon 1939, a koji bi uključio u razmatranje i ostale dijelove svijeta (Treći svijet, SAD, Kanadu, Kinu, Australiju, itd.). Prateći pojedinačne tekstove dolazi do izražaja i problem koji je uredniku nametnut u pogledu kraćenja pojedinih referata većeg obima (u prvobitnom obliku, kongresni su materijali zapremali 1000 stranica). No, o širini priređivačevih pogleda svjedoči činjenica da su neke zemlje zastupljene sa po dva referata različitih stanovišta: o Luxemburgu i Njemačkoj nalazimo priloge i socijaldemokratski i komunistički orijentiranih autora. Ernest Borneman takvim stavom izražava nadu da će ta knjiga biti poticaj za otvaranje novih, budućih diskusija između socijaldemokratski, socijalistički i komunistički orijentiranih žena, te pripadnica socijalističkog krila autonomnih ženskih pokreta, i da će se obnoviti diskusije koje su bile prekinute, a »pitanje emancipacija žena biti riješeno zajedničkim snagama« (str. 8).

Iako ograničeni prostor ovog prikaza ne dopušta da se osvrnemo na pojedinačne priloge u tom zborniku, valja informirati naše čitaoce da je u njemu objelodanjen i rad Uroša Nedimovića (str. 193—206), koji ocrtava ulogu žena u radničkom pokretu Jugoslavije u četiri razdoblja: do 1918, u toku prvoga svjetskog rata, u periodu od 1919. do 1939, te zaključni odjeljak: »Žene u AFŽ-u, NOP-u i revoluciji 1941—1945«. Autor je unatoč tako ograničenom prostoru uspio ilustrirati razvojni put ženskih organizacija u nas. Veoma je značajno za afirmaciju našega povijesnog nasljeđa, ali i historijske znanosti da se radovi naših autora mogu naći u tako dobro opremljenim edicijama. Uz rizik da ispadnemo sitničavi, ipak moramo ukazati na neke propuste, vjerojatno tehničke prirode, koje valja ukloniti u narednom izdanju.⁵

Apel Ernesta Bornemana da se osnuje međunarodni institut za historiju žena radnica, sindikalistkinja i socijalističkoga ženskog pokreta, za svaku je pohvalu, no dok ne dođe do ostvarenja te zamisli, ova knjiga, koja daje nužne informacije i utemeljene poticaje, trebalo bi da zainteresira svakog istraživača radničkog pokreta. Nepotrebno je isticati da svako zanemarivanje historijske aktivnosti žena rezultira polovičnom, neobjektivnom, i samim tim neznanstvenom slikom povijesnih zbivanja.

Lydia Sklevicky

⁵ Na str. 206 spominje se »(...) kada je osnovan NOP (1944) (...)« a trebalo bi biti JNOF. Ili na str. 204, pri navođenju naslova prijeratne napredne ženske štampe potkrale su se greške kao što je vrijeme izlaženja lista *Žena danas* (Beograd, 1936—1941) umjesto (1936—1940), a zbog prijevoda na njemački stječe se pogrešan dojam da se spomenuti naslov *Frauenwelt* odnosi na veoma poznati i tiražni i pri navođenju nezaobilazni *Ženski svijet* (Zagreb, 1939—1941), no, autor misli na mnogo manje značajni *Ženski svet* (Ljubljana, 1937).